

KUTADGU BİLİĞ'DE KISALTMA GRUPLARI

Mehmet Vefa NALBANT*

Özet: Bu çalışmada Karahanlı Türkçesi eserlerinden Kutadgu Bilig'de geçen kısaltma grupları tespit edilmiş ve bu grupları oluşturan yapılar ile bu yapılarla kurulmuş kısaltma gruplarının cümle ögesi oluşturmaları bakımından tahlil ve tasnifine gidilmiştir. Böylece, Türkçenin tarihi dönemine ait bir eserdeki küçük bir gramer birliğinin art zamanlı olarak karşılaştırılması için gerekli veriler ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Karahanlı Türkçesi, Kutadgu Bilig, kısaltma grupları

Abstract: In this study, it was investigated a shortening groups in Kutadgu Bilig and that groups are analyzed and classified from the point of view a structure and elements of sentence. As a consequence, a grammatical structure which it is belong to historical work (Kutadgu Bilig) is bring to light for compare as diachroniely.

Key words: Karakhanid Turkic, Kutadgu Bilig, shortening groups

Giriş: Türk dili, ilk kaynaklarından itibaren, dünyanın en zengin ve yapı bakımından en sistemli dillerinden biri olmuş, bu özelliğini de asırlar boyu yitirmeden bugüne kadar getirebilmiştir. Türk dili, tarihî devirler içinde geniş bir coğrafyada yazı dili, edebî dil seviyesinde gelişmiş, pek çok edebî eserin kaleme alındığı işlek bir dil olmuştur. Tarihî Türk dilinin, Karahanlı muhitinde kaleme alınmış en önemli eserlerden biri de Kutadgu Bilig'dir. Türk dilinin işlek yapısını en iyi yansıtan eserlerden biri olan Kutadgu Bilig, Türkoloji araştırmalarında her zaman ilgi çekmiş, pek çok araştırmacı tarafından farklı yönlerden incelenmiş değerli bir kaynak eser olmuştur.

Amaç ve Yöntemi: Eldeki çalışmada, Kutadgu Bilig'in dili üzerine yapısalci dil bilimin ortaya koyduğu metotlar kullanılarak gramatikal bir inceleme yapılması amaçlanmıştır. Bu çalışmada ana malzemeyi, Kutadgu Bilig'de geçen kısaltma grupları oluşturmaktadır. İncelemede, eserde geçen kısaltma gruplarının tespiti yanında, bu grupları oluşturan yapılar ve bu yapılarla kurulan kısaltma gruplarının cümle ögesi kurmaları bakımından işlevleri belirlenmeye çalışılacaktır. Böyle bir incelemeyle, Türk dilinde mevcut küçük bir gramatikal birliğin gerek tarihî Türk dili alanında gerekse günümüz Türk dili alanında benzer dil birlikleriyle yapı ve işlev bakımından mukayesesine zemin hazırlanacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada, temeli Fransız dilbilimci F. De Saussure tarafından atılan, Amerikalı dilbilimci N. Chomsky'nin geliştirip "üretici-dönüşümsel" dilbilim metodu adını verdiği ve Türkiye'de bu metodu geliştirerek Türkçe'ye uygulayan Efrasiyap Gemalmaz'ın oklama metodunu bilgisayara rahatlıkla uygulanacak hale getiren H. Ömer Karpuz'un (1999) yapısalci tahlil metodu kullanılmıştır

* Arş. Gör., Ankara Üniversitesi.

Bu metotta, bir sistemi oluşturan parçalar arasındaki ilişki parantez ve oklarla gösterilmiştir. Parantezler birliğin hem kendi içindeki parçalar arasındaki ilişkiyi hem de aynı dil birliğin diğer dil birlikleriyle olan ilişkisini gösterirken, oklar ise bu dil birliklerinin yüklenen ve yüklenilen mantığı açısından birbirlerine bağlanış yönüne işaret etmektedir.

Örnek olarak Kutadgu Bilig'de *meñesi tolu* şeklinde geçen bir isnat grubu ele alalım. Bu grup, esas itibariyle, derin yapısında sadece tamlananı olan bir isim tamlamasıyla o tamlamaya yüklenen bir sıfattan oluşmaktadır. Bu kısaltma grubu yukarıda bahsedilen metotta şöyle gösterilebilir: (Tamlama (İsim←iyelik eki) ←Sıfat)

Buna göre, ilk parantez kısaltma grubunun başladığı yeri gösterir ve grubun bitişi yerde de bu ilk parantez kapatılır. Tamlama yazan yerden sonra konan açılış ve kapanış parantezleri ise tamlamanın başlama ve bitiş yerlerini gösterir. Tamlamayı oluşturan İsim ve iyelik eki arasındaki ok ile, tamlama parantezleri dışında olan ve sıfat ile tamlama arasındaki ok ise parçaların yüklenen yüklenilen ilişkisi bakımından birbirlerine yükleniş yönlerine işaret etmektedir. Buna göre, *mengesi tolu* şeklindeki isnat grubu şu şekilde formüleştirebilir:

İsnat Grubu (Tamlama (İsim (menge) ←iyelik (si)) ←Sıfat (tolu)).

İnceleme: Kelime grupları ve cümlelerden yıpranma ve kalıplaşma yoluyla ortaya çıkan gruplar (Karahan 1991:35) olarak açıklanan kısaltma grupları Türkçe'de önemli bir yere sahiptir. Kutadgu Bilig'de kullanılan kısaltma grupları da Standart Türkiye Türkçesi'nde olduğu gibi esas olarak sıfat tamlamalarındaki tamlayan işlevini yüklenmiştir. Tamlanan unsurunun kullanılmadığı durumlarda ise tamlananın yüklendiği görevi bizzat yüklenerek bir cümle ögesi olarak kullanılmış, bir yerde özne, bir yerde nesne olarak görev alırlarken, bir başka yerde zarf tamlayanı işlevi görmüşlerdir.

Kutadgu Bilig'de kullanılan kısaltma grupları başta nominatif grubu olmak üzere; datif, lokatif, ablatif gruplarıdır. Metinde nominatif grubu olarak sadece (iyelikli grup) isnat grubu geçmektedir. Kutadgu Bilig'de geçen bu grupların tespiti Reşit Rahmeti Arat'ın Kutadgu Bilig neşri esas alınmıştır (Arat 1991). Eserin taranması sonucunda kısaltma gruplarının toplam kullanım sayısı 109 olarak belirlenmiştir.

A. Yapıları Bakımından Kısaltma Grupları

1. Nominatif Grupları

1.1 İsnat Grubu

Kısaltma gruplarının sınıflandırılmasında, yaygın olarak iyelikli isnat grubu, diğer kısaltma gruplarıyla paralel olarak ele alınmakta, başlı başına bir grup olarak değerlendirilmektedir.¹ Bu grup aslında nominatif gruba dahildir. Örneğin *eli açtk*,

¹ Diğer kısaltma gruplarında olduğu gibi isnat grubu da dilbilgisi kitaplarında değişik adlarla anılmıştır. Kısaltma gruplarını adlandırırken Mazhar Kükey Yükleme öbeği, -e'li sözcük öbeği, -de'li sözcük öbeği ve den'li sözcük öbeği gibi kısaltma gruplarının hangi ekle yapıldığını ifade eden adlar kullanmıştır. Konuyla ilgili olarak bkz.: Kükey 1975 : 34
Konuya daha farklı bir bakış açısıyla yaklaşan Tahsin Banguoğlu ise Türkçenin Grameri adlı

başı kabak biçimlerinin, aralarında sadece iyelik olmaması gibi bir farkla el açık, *baş kabak* biçimlerine de rastlamak mümkündür. Bu grupların ayrılmasında yalın grup üst başlığıyla iyelikli gruplar ve iyeliksiz gruplar diye ikili bir sınıflandırılma yapılması kanaatimizce daha yararlı olacaktır.

Kutadgu Bilig'de en sık kullanılan kısaltma grubu olarak karşımıza çıkan isnat gruplarının eserdeki kullanılma sayısı 53'tür. Kutadgu Bilig'de sıklıkla kullanılan bu kısaltma grubu üç farklı yapıda teşekkül etmiştir. Aşağıda, Kutadgu Bilig'de yer alan isnat gruplarını oluşturan yapılarla bu yapıların geçtiği beyit numarası ve ilgili yapıya ilişkin birer örnek verilmiştir.

1.1.1. (Tamlama (İsim ← iye)← Sıfat) Yapısındaki İsnat Grupları

Bu yapıyla 42 tane isnat grubu oluşturulmuştur. Bu yapıların Kutadgu Bilig'de geçtiği beyit numaraları şöyledir:

57, 277(2), 325, 346, 452, 778, 1111, 1523, 1563, 1695, 1985, 2001, 2115, 2200(2), 2619, 2927, 3031, 3071, 3254, 3382, 3383, 3687, 3811, 3925, 4367, 4413, 4609, 4828, 4843, 4910, 4998, 5112, 5171, 5387, 5389, 5448, 5509(2), 5838, 6101, 6132, 6330, 6370, 6488(2)

Örnek: 'ali erdi munda basakı talu
kür ersig yürekliğ *me neşi tolu* 57

1.1.2. (Tekrar grubu (Tamlama (İsim ← iyelik) + (İsim ← iyelik)) ← Sıfat) Yapısındaki İsnat Grupları

Bu yapıdaki isnat gruplarının tekrar sayısı beştir. Bu yapının kullanıldığı beyitler şunlardır:

515, 1997, 3798, 4673, 5742

Örnek: di yakşı aymış *tili köñli tüz*
körü barsa yetrü köni ök bu söz 515

1.1.3. (Bağlama grubu (Tamlama (İ← iyelik) + Tamlama (İ← iyelik) + Edat (bile) + Tamlama (İ← iyelik)← Sıfat) Yapısındaki İsnat Grupları

Bu şekilde sadece bir isnat grubu kuruluşu vardır. Bu yapı 4843. beyitte geçmiştir. Bu beyit örnek olması açısından aşağıda verilmiştir.

Örnek: idi yakşı aymış bögü bilgi kiğ
kılıkı yorıkı bile köngli teη 4843

2. Datif Grubu

"Datif halindeki bir unsurla ondan sonra gelen yalın bir isim unsurunun meydana getirdiği kelime grubudur. Datifli unsur da, sonraki unsur da ya tek bir isim veya

kitabının Çekim Öbekleri üst başlığıyla ele aldığı kısaltma gruplarını isim öbekleri bahsinde ele almaktadır. Yazar bu gruplar için özel adlar kullanmamıştır. Daha fazla bilgi için bkz.: Banguoğlu 1995

ismin yerini tutan bir kelime grubu olur” (Ergin 1990: 372). Bu şekilde tanımlanan datif grupları Kutadgu Bilig’de farklı yapılarla 14 kez kullanılmıştır. Bu grubun yukarıdaki tanımında verilen normal kullanımları dışında, Kutadgu Bilig’in şiir yapısından kaynaklanan devrik şekillerine de rastlamak mümkündür. Kutadgu Bilig’de datif grubu oluşturan yapılar şu şekildedir:

2.1 ((İsim← datif)→Sıfat)Kuruluşundaki Datif Grupları

Bu yapıdaki datif grupları farklı farklı beyitlerde 7 kez kullanılmıştır. Bu beyitlerin numaraları şöyledir:

1877, 3244, 3458, 3628, 4621, 5241, 6221

Örnek: bayat birsü tevfiķ maḥa emdi küç
haķıḥnı öteyin yanut *birke üç* 1877

2.2. (İsim Tamlaması (İsim ← iyelik) ← datif) → Sıfat) Kuruluşundaki Datif Grupları

Bu yapıda üç adet datif grubu oluşturulmuştur. Bunlar 1160, 2852 ve 5020 numaralı beyitlerde geçmektedir.

Örnek: oķıdı bu oĝlın *öziḥe yakın*
tutup ķuçtı közde aķıttı aķın 1160

2.3 (Z (Sıfat Tamlaması (S→İ)← datif)) → Sıfat) Kuruluşundaki Datif Grupları

Bu yapıdaki datif grupları 1651., 4983. ve 5038. beyitlerde geçmiştir.

Örnek: yimiş yigü ni‘met çiçekinde kör
ķamuĝ neḥke yaḥzag munı bilgü teḥ 1651

2.4 (Sıfat→(Z (İsim "datif))) Kuruluşundaki Datif Grupları

Bu grup 1 adet örnekte tespit edilmiştir. Kutadgu Bilig’in şiir yapısından dolayı bu kısaltma grubu devrik bir şekilde kurulmuştur. 5247 numaralı beyitte kullanılan datif grubu şu şekildedir:

Örnek: tiriglik keçer terk bu beglik ķalur
ķereklig saḥa edgü atḥ turur 5247

3. Lokatif Grupları

Bir isim unsuru veya kelime grubuna lokatif ekinin bağlanması ve bu unsurun bir sıfata eklenmesiyle oluşan lokatif grupları Kutadgu Bilig’de 39 kez kullanılmıştır. Aşağıda bu yapılar ve bu yapıların geçtiği beyit numaraları örneklerle beraber verilmeye çalışılmıştır.

3.1 ((İsim←lokatif) →Sıfat) Kuruluşundaki Lokatif Grupları

Bu yapı Kutadgu Bilig’de 17 kez geçmiştir. Bunlardan bir tanesi (3591. beyitte) bir sıfat yerine iki sıfata yüklenmiştir. Bu yapıların kullanıldığı beyitlerin numarası

şöyledir:

516, 1830, 1936, 2037, 2313, 2853, 2940, 3591, 3690, 3913, 4338, 4481, 5077, 5185, 6086, 6203, 6463

Örnek: *kişide ulugrak* ukuşluğ kişi
Ukuş boldı erke miğ erdem başı 1830

Örnek: *bularda idi sarp* bu yavlağ yağı
et özdin tegir ol öküşrek çoğı 3591

3.2. (Z((İsim Tamlaması (İ←iyelik)) ←lokatif) →Sıfat) Kuruluşundaki Lokatif Grupları

Kutadgu Bilig'de bu yapıyla 11 kısaltma grubu kurulmuştur. Bu kısaltma gruplarının kullanıldığı beyitler şunlardır:

518, 706(2), 2849, 2942, 4041, 4479, 5184, 5839, 5840, 4303

Örnek: *bağırsağ tilese özünke özün*
özünđe bağırsağ yok ol kes sözün 518

3.3. (Z(İsim←lokatif)) →Sıfat (Zarf Grubu (Zarf→Sıfat)) Kuruluşundaki Lokatif Grupları

Bu kuruluşta üç adet lokatif grubu bulunmaktadır. Aslında, bu gruptaki +da / +de ekleri lokatif görevinde değil ablatif görevinde kullanılmışlardır. Fakat görünüşteki yapıya bağlı kalmak için bu yapıdaki kısaltma gruplarını lokatif grupları başlığı altında incelemeyi uygun gördük. Buna göre bu yapı 131, 137 ve 2064 numaralı beyitlerde kullanılmıştır..

Örnek: *bularda eñ üstün* sekentir yorır
İki yıl sekiz ay bir evde qalır 131

3.4. ((Z(Sıfat Tamlaması (Sıfat →İsim)←lokatif)→Sıfat)) Kuruluşundaki Lokatif Grupları

Bu grup sadece 4844 numaralı beyitte tespit edilebilmiştir.

Örnek: *az edgüke yalnguk unıtur özin*
yaşıl kökte üstün yoritür sözün 4844

3.5. (Zarf Grubu (Zarf→/ Z (İsim←lokatif) /→ Sıfat)) Kuruluşundaki Lokatif Grupları

Bu yapıyla 7 kez lokatif grubu kurulmuştur. Bu yapıda dikkat çeken nokta, yapının devrik olması sebebiyle lokatif grubunun zarfının, ikinci kısmı oluşturan zarf grubunun zarfıyla sıfatının arasına girmesidir. Bu yapıdaki lokatif gruplarının geçtiği beyitler şunlardır:

514, 1728, 3817, 4075, 4451, 5875, 6104

Örnek: *añar sözledim men sözünni neçe*
tağkı minde yigrek sen aygıl açā 514

4. Ablatif Grupları

Ablatifli bir isim veya kelime grubuyla bir sıfat veya iyelikli bir (dördünden biri gibi) unsurdan oluşan ablatif grupları Kutadgu Bilig’de sadece üç kez kullanılmıştır. Bu grup Kutadgu Bilig’de sadece tek yapıdan oluşmaktadır. Bu grubu oluşturan yapı, geçtiği beyit numaraları ve örnekler aşağıda verilmiştir

4.1 ((İsim ← ablatif) ← Sıfat) Kuruluşundaki Ablatif Grupları

Bu yapı eserde üç kez kullanılmıştır. Yapının geçtiği beyit numaraları şunlardır:

764, 1137, 1139

Örnek: bir ança yorıdı sınadı ilig
ƙamugdıñ tükel buldı bulmış erig 764

Yukarıda görüldüğü gibi farklı Kutadgu Bilig’de kısaltma grupları çok farklı yapılarda kullanılmaktadır. Burada dikkat çeken nokta, bugünkü dilde kullanılan yapılarla benzerliğin çokluğudur. Yapılardaki farklılıklar genelde Kutadgu Bilig’in şiir dilinin bir özelliği olarak ortaya çıkmıştır.

B. İşlevleri Bakımından Kısaltma Grupları

Kutadgu Bilig’de kullanılan kısaltma grupları cümle ögesi olarak farklı işlevler üstlenmişlerdir. Bu kısaltma gruplarını özne, nesne ve zarf tamlayanı görevinde görmek mümkündür. Kutadgu Bilig’de kullanılan kısaltma grupları 68 kez özne, 4 kez nesne 37 kez ise zarf tamlayanı görevinde kullanılmışlardır. Çalışmanın bu bölümünde incelememize konu olan kısaltma gruplarının cümle öğelerine dağılışı ve bu kısaltma gruplarının hangi öğeyi hangi yapıyla oluşturduğu ele alınacaktır.

1. İsnat Gruplarının Öge Olarak Kullanılması

Kutadgu Bilig’de kullanılan 53 isnat grubu cümlelerin temel öğelerinden özneye zarf tamlayanı oluşturmuştur. Çalışmamızda nesne ve yüklem yapan isnat grubuna rastlanmamıştır. Kutadgu Bilig’de özne oluşturan isnat gruplarının sayısı 46, zarf yapan isnat gruplarının sayısı ise 7’dir. Bu isnat gruplarıyla özne ve zarf tamlayanı yapılırken üç farklı yapının kullanıldığını görmekteyiz². Aşağıda isnat gruplarının özne ve zarf tamlayanı görevinde kullanımına göre dağılımı gösterilmeye çalışılmıştır.

1.1 İsnat Gruplarının Özne Olarak Kullanılması

Kutadgu Bilig’de isnat gruplarını oluşturan her üç yapının (bkz. A 1.1., 1.2, 1.3) özne işlevinde kullanıldığı görülmüştür. Bu öznelerden 42 tanesi A1.1’deki, 5 tanesi A 1.2’deki, 1 tanesi ise A 1.3’deki yapıyla kurulmuştur.

Örnek: Bu türk beglerinde *atı belgülig*
toƙa alp er erdi *ƙutı belgülig* 277 (1.1’deki yapıyla)

² Kutadgu Bilig’de Bilig’de çok sayıda ve çok farklı yapılarda özne ve nesne kullanılmıştır. Kutadgu Bilig’de kullanılan öznelerin sayısı 13981, nesnelerin sayısı ise 5754’dür. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Özkan Nalbant 1999

Örnek: ıvek kırgu **kılkı kılnçı buşı**
bilgisizke belgü bolur bu işi 1997 (1.2'deki yapıyla)

Örnek: idi yakşı aymış bügü bilgi kiñ
kılkı yorıkı bile köngli teñ 4843 (1.3'deki yapıyla)

1.2 İsnat Gruplarının Zarf Tamlayanı Olarak Kullanılması

Daha önce belirtildiği gibi Kutadgu Bilig'de isnat grupları 7 kez zarf tamlayanı işlevinde kullanılmıştır. İsnat grupları zarf yaparken bir tek şekilde –A 1.1'de kullanılan yapıyla- görülmüştür. Bu aşamada dikkati çeken nokta yapıların farklılığı değil, bu yapıların zarf oluşturduktan sonra zarfların işlevlerine göre, farklı fonksiyondaki zarf tamlayanları olarak ortaya çıkmalarıdır. Aynı yapıdaki isnat gruplarıyla oluşan zarflar iki kez üzerlerine datif eki alarak sebep zarfı, 5 kez ise üzerlerine herhangi bir ek almaksızın hal zarfı yapmışlardır.³ Bu isnat gruplarının zarf tamlayanı yapma fonksiyonunda kullanılmalarıyla ilgili örnekler aşağıda gösterilmiştir.

Örnek: turup çıktı andın saķınçın tügük
kelip karşıka kirdi **köñli tüşük** 1111 (hal zarfı olarak)

Örnek: todumsuz bolur ol közi suķ kişi
közi suķka yetmez bu dünya aşı 2001 (sebeup zarfı olarak)

2. Datif Gruplarının Öge Olarak Kullanılması

Kutadgu Bilig'de datif grupları 4 farklı yapıda ve 14 kez kullanılmıştır. Bu 14 datif grubunun 6'sı özne, 1 tanesi nesne, 7'si ise zarf tamlayanı oluşturmuştur. Aşağıda datif gruplarını oluşturan yapıların ögelere göre dağılımını göstermeye çalışacağız.

2.1 Datif Gruplarının Özne Olarak Kullanılması

Kutadgu Bilig'de datif gruplarıyla dört farklı yapıda özne yapılmıştır. Bu öznelerden 3'ü A 2.1'deki, 1'i A 2.2'deki, bir diğeri yine A 2.3'deki, sonuncusu ise devrik yapıdaki A 2.4'deki yapıyla kurulmuştur. Bu yapılara, daha önce değinildiği için, burada değinilmeyecek, özne oluşturmaları açısından her yapı için birer örnek verilecektir.

Örnek: et öz arzu sürgen **tapuğka tezig**
körüñmez yağıka bu birmez kezig 3628 (2.1'deki yapıyla)

Örnek: kıamuğnı bütün tut küdezgil özüng
özüñke bağırşak sening öz közüñ 2852 (2.2'deki yapıyla)

Örnek: negü tir eşitgil uķuşluğ tili
kamuğ işke yañzag bu ol söz ulı 4983 (2.3'deki yapıyla)

Örnek: tiriglik keçer terk bu beglik kıalur
kereklig saña edgü atıñ turur 5247 (2.4'deki yapıyla)

³ Kutadgu Bilig'de zarf tamlayanlarının yapısı ve fonksiyonları hakkında daha geniş bilgi için bkz. Nalbant Vefa 1999

2.2 Datif Gruplarının Nesne Olarak Kullanılması

Datif grupları nesne işlevinde sadece bir kez kullanılmıştır. A 2.1'deki yapıyla ve üzerine akuzatif eki almak suretiyle nesne oluşturan bu gruba örnek olarak aşağıdaki beyit verilebilir.

Örnek: tadu bilgi aşnu yaraşık erse isigin tüze
taduğa yaraşmazni kodgu usa 4621

2.3 Datif Gruplarının Zarf Tamlayanı Olarak Kullanılması

Kutadgu Bilig'de değişik işlevlerdeki 7 adet zarf tamlayanı, üç farklı yapıdaki datif grubundan oluşmuştur. A 2.1'deki yapıyla birer adet nicelik, sebep ve hal zarfı kurulmuştur. Sebep zarfı yapılırken datif grubunun üzerine instrümental eki getirilmiştir. A 2.2 ve 2.3'deki datif grubu yapılarıyla ise ikişer kez hal zarfı oluşturulmuştur. Bu yapıların zarf tamlayanı kurmasına ilişkin örnekler aşağıda verilmiştir.

Örnek: bayat birsü tevfiğ maña emdi küç
hakıñnı öteyin yanut *birke üç* 1877 (A2.1'deki yapıyla ve nicelik zarfı olarak)

Örnek: oğıdı bu oğlın *öziñe yakın*
tutup kucı közde ağıttı ağın 1160 (A2.2'deki yapıyla ve hal zarfı olarak)

Örnek: yimiş yigü ni'met çiçekinde kör
kamuğ neñke yanzag munı bilgü teng 1651(A2.3'deki yapıyla ve hal zarfı olarak)

3. Lokatif Gruplarının Öge Olarak Kullanılması

Kutadgu Bilig'de 39 kez kullanılan lokatif grupları cümlede özne, nesne ve zarf tamlayanı işlevinde bulunmaktadır. Kutadgu Bilig'de geçen ve 5 farklı yapıyla kurulmuş olan lokatif gruplardan 15'i özne, 3'ü nesne, 21'i ise zarf tamlayanı işlevinde kullanılmıştır. Aşağıda, lokatif gruplarının özne, nesne ve zarf tamlayanı yapmalarına göre bir tasnif yapılmıştır.

3.1 Lokatif Gruplarının Özne Olarak Kullanılması

Kutadgu Bilig'de kısaltma gruplarıyla kurulmuş olan özneler, bu grupları şekillendiren üç farklı yapıdan oluşmuştur. Çalışmamızın ilk bölümünde sözü edilen bu yapılardan A3.1'deki yapıyla 9, A3.2'deki yapıyla 5, A 3.3'deki yapıyla da 1 özne teşkil edilmiştir. Aşağıda, özne oluşturan her bir yapı için örnek verilmiştir.

Örnek: *kişide uluğrak* ukuşluğ kişi
ukuş boldı erke miğ erdem başı 1830 (A 3.1'deki yapıyla)

Örnek: neçe me bütün çın er erse köni
anıñda bütün çın özüñ bil munı 2849 (A 3.2'deki yapıyla)

Örnek: *bularda eñ inğa* bu arkuğ kılınç
bu arkuğ kılınçlığ ne muñluğ erinç 2064 (A3.3'deki yapıyla)

3.2 Lokatif Gruplarının Nesne Olarak Kullanılması

Lokatif gruplarıyla 3 kez nesne yapılmıştır. Bunlardan 1'i 3.1'deki yapıyla, 2 tanesi ise 3.2'deki yapıyla kurulmuştur. Fakat bu nesnelere ikisi oluşturulurken lokatif grubu yapısına herhangi bir ek gelmemiş, birinde ise lokatif grubu yapısına akuzatif eki getirilerek nesne oluşturulmuştur. Bu yapılara örnek olarak aşağıda beyitler verilmiştir.

Örnek: sevüg can özele iminde emin
 qolup bulmadım men *özümde öñin* 2942 (3.2'deki yapıyla)

Örnek: kisi alsa *özde kodi* al köni
 sevinçin keçürgey sen ödle künü 4481(3.1'deki yapıyla)

3.3 Lokatif Gruplarının Zarf Tamlayanı Olarak Kullanılması

Kutadgu Bilig'de çok farklı yapı şekilleriyle kurulmuş olan zarf tamlayanlarının lokatif gruplarıyla oluşan şekillerine rastlamamız mümkündür. İncelememizde lokatif gruplarıyla oluşan 18 adet zarf tamlayanı tespit edilmiştir. Hal, sebep, hedef ve nicelik zarfı işlevinde kullanılan bu zarf tamlayanları, üç farklı lokatif grubu yapısından oluşmuştur. Genelde A3.1'deki (7 zarf tamlayanı) ve A3.5'deki yapılarla (7 zarf tamlayanı) kurulmuş olan zarf tümleçlerinin, 3.2'deki yapıyla (4 zarf tamlayanı) kurulmuş şekillerine de rastlamak mümkündür. 3.1'deki yapıyla kurulmuş zarf tamlayanlarından 6'sı hal zarfı, 1'i ise nicelik zarfı oluşturmuştur. 3.2'deki yapıyla kurulmuş zarf tamlayanlarının -ki bunların 1'i sebep diğerleri ise hedef zarfidir- üzerlerine lokatif ekini alarak zarflaşmıştır. 3.5'deki yapıyla oluşan bütün zarf tamlayanları hal işlevlidir. Bu yapılarla oluşmuş zarf tamlayanları için örnekler aşağıda verilmiştir.

Örnek: bu işni ilig *minde yigrek* bilür
 atası beg erdi özi beg turur 1936 (3.1'deki yapıyla hal zarfı olarak)

Örnek: *özinde uluğka* tapuğ kılsa öz
özinde kiçigke süçig tutsa söz 706 (3.2'deki yapıyla hedef zarfı olarak)

Örnek: *tağı munda yigrek* ayur kör ukuş
 bağırsağka can birse ermez öküş 1728 (3.5'deki yapıyla hal zarfı olarak)

4. Ablatif Grupları

Kutadgu Bilig'de, ablatif grupları üç kez kullanılmıştır. Bu grup, Kutadgu Bilig'de 1 kez özne, 2 kez ise hal işlevli zarf olarak görülmektedir. Aynı yapıyla kurulmuş bu iki öge için tekrar alt başlık açmak yerine bu iki ögeyi oluşturan yapılara ve bu ögelere örnek olmak üzere geçtikleri birer beyit verilmiştir.

Örnek: ajunda *ölümdin katığrak* kayu
 toğuglı kişi öldi mundağ ayu 1137 (özne olarak)

Örnek: negü bar ajunda *ölümdin katığ*
 ölümüğ sakınsa kiter ming tatığı 1139 (hal zarfı olarak)

Sonuç:

Bu çalışmada 77+6645 beyitten oluşan Kutadgu Bilig metninde geçen 109 kısaltma grubu tespit edilmiş ve bunlar yapı ve işlev özelliklerine göre değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu incelemede nominatif grubunun kullanım sıklığı dikkati çekmektedir. Bunu sırasıyla lokatif, datif ve ablatif grupları izlemiştir. Ancak bugünkü dilde ablatif grubuyla karşılanan bir çok fonksiyonun Kutadgu Bilig metninde lokatif gruplarıyla karşılandığını görülmüştür.

İşlevsel bakımdan değerlendirildiğinde, kısaltma gruplarının yüklem haricinde cümlenin her ögesini oluşturdukları görülmektedir. Kutadgu Bilig metnindeki kısaltma gruplarının cümle ögeleri içinde en çok özne olarak kullanıldıkları göze çarpmaktadır. Kutadgu Bilig’de nesne fonksiyonunda kullanılan kısaltma gruplarının sayısı ise oldukça sınırlıdır. Kutadgu Bilig metninde geçen kısaltma grupları zarf yapma açısından çok çeşitlilik göstermektedir. 37 kez zarf tamlayanı yapan bu gruplar hal, sebep, nicelik, hedef işlevli zarflar kurmuşlardır.

Çalışma boyunca, Kutadgu Bilig’de geçen kısaltma gruplarını tespiti, bunların yapı ve işlevlerine göre tasnif ve tahliline çalıştık. Sonuç olarak görüldü ki, yapıcı veya işlevce aynı grupta yer alan kısaltma grupları yapı veya işlevlerine göre ayrı ayrı tasnif edildiğinde çok farklı gruplarda yer alabilmektedirler. Bu aynı dil birliğinin iki farklı yönünü ortaya koyması bakımından son derece önemlidir. Bu yönde yapılacak çalışmalar, tarihî-mukayeseli dil çalışmaları yapan araştırmacılara farklı açılardan mukayese yapma imkânı vermesi ve karşılaştırma yapacağı malzeme sıklığını gidermesi bakımından yararlı olacaktır.

İşaret ve Kısaltmalar

- ← Bir ögenin bağlandığı diğer ögeye bağlantı yönünü gösterir.
- Bir ögenin bağlandığı diğer ögeye bağlantı yönünü gösterir.
- (Ögenin yapısal açıdan açılış yerini gösterir.
-) Ögenin yapısal açıdan kapanış yerini gösterir.

Kaynaklar

- ARAT , Reşit Rahmeti (1991) *Kutadgu Bilig-Metin*, Ankara: TDK Yayınları.
- BANGUOĞLU,Tahsin (1995) *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- ERGIN,Muharrem (1990) *Türk Dil Bilgisi*, (19. bsm.) İstanbul: Bayrak Yayınları.
- KARAHAN, Leyla (1991) *Türkçe’de Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARPUZ, H. Ömer (1999) “Türkiye Türkçesi’nin Söz Dizimiyle İlgili Çalışmaların Dilbilimi Metodolojisi Bakımından Değerlendirilmesi ve Bazı Teklifler”, 3. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı-1996, Bildiriler*, Ankara: TDK Yayınları, s. 625-639
- KÜKEY, Mazhar, (1975)*Türkçe’nin Sözdizimi*, Ankara: Kardeş Matbaası.
- NALBANT , Mehmet Vefa (1999) “*Kutadgu Biligde Zarf Tamlayanları ve Bunların Derin Yapısı*”, Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- NALBANT ÖZKAN, Bilge (1999) “*Kutadgu Biligdeki Özne ve Nesnelerin Yapısal İncelemesi*”, Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.